

sy diens weens ouderdom neergelê het. Maar eerw. Motau het voortgegaan en was die regterhand van eerw. Leue, Baumbach en Kramer-hulle.

Die beskrywing van sy lewe het ons ou vader met hierdie woorde afgesluit: „Vandag (Oktober 1950) is dit 13 jaar dat ek saam met eerw. Papke hier in Pretoria werk. Die werk vorder nog altyd. God is nog met ons in sy genade. Hy gee ons liggaamlike en geestelike krag sodat ons blymoedig kan werk. Ons dank God met die woorde van die psalm-digter Dawid en sê: „Loof die Here, my siel en vergeet geen een van sy weldade nie.”

Dr. J. BAUMBACH.

Hiermee ons dank aan eerwaarde dr. J. Baumbach vir sy toestemming om hierdie stuk te plaas nadat dit reeds in die sendingtydskrif **Tshupa-Mabaka A Kereke** (1952) verskyn het.

In ons volgende uitgawe verskyn die eerste in 'n reeks uittreksels uit die oorspronklike kroniek van Wallmannsthal.

1) Botšhabêlô—„Toevlugsoord”—naby Middelburg (Tvl.)

Enige Mededelings

i. v. m. die Geskiedenis van twee Erwe en 'n Straat

deur H. M. REX

IV.

In 'n vorige artikel het mnr. Rex daarop gewys dat die aankoop van die oostelike helfte van erf No. 382 (411) noodsaaklik was vir die oprigting van die goewernementsgebou. Die noordwestelike gedeelte van erf No. 411 is uiteindelik in 1921 aan die stadsraad verkoop. Daardeur het die geleentheid ontstaan om Parliamentsstraat in sy huidige wydte en toestand te bring. In hierdie artikel gaan mnr. Rex na wat van die restante westelike gedeelte van erf No. 411 geword het. **Die redakteur wil graag ook hiermee ons stadsvaders se aandag vestig op die slotaanmerkings wat die skrywer maak t.o.v. 'n moontlike huldiging van die twee argitekte Wierda en van Rysse.**

Soos alreeds vantevore vermeld, het dit by die ontwerp van die Goewernementsgebou geblyk dat die inrit—die pilare met die balkon—die grens van Erwe Nos. 412 en 411, sou oorskry en inbreuk sou maak op die terrein van die kerkplein. Toe met die bouery van die Staatsgebou 'n aanvang gemaak is, het die Kerkraad van die Ned. Herv. of Ger. Gemeente van Pretoria dadelik beswaar aangeteken en hulle ook op die Hooggeregshof beroep om die Regering te verhinder om met die voorgestelde bouery

voort te gaan. Daarna was daar 'n jarelange onderhandeling tussen die Staat en die verskillende kerklike partye aan die gang en was algemeen bekend as die Kerkpleinkwessie.

Gedurende Julie 1889 het die hele saak in die Volksraad te berde gekom, n.a.v. 'n Uitvoerende Raadsbesluit No. 476/1889, wat o.a. gelui het: „dat zulke gedeelten van het Kerkplein **of zulke andere grond** (onderstreping deur skrywer), als de Regeering ten behoeve van de behoorlyke oprichting en voltooiing van de Staatsgebouwen te Pretoria, zal noodig vinden, ter harer beschikking zyn en dat de Regeering gerechtigd en gemachtigd is zich onmiddelyk en zoodra door haar gewenscht, in het bezit daarvan te stellen, zonder dat iemand wie het ook zy, het recht zal hebben de Regeering daarin te belemmeren of te beletten.” Met 'n meerderheidsbesluit het die Volksraad die Uitvoerende Raadsbesluit goedgekeur en volgens Art. 1231 van 30 Julie 1889, die volgende besluit geneem: „De Volksraad gelet hebbende op Regeeringsmissive dd. 29 Juli 1889, en Uitvoerende Raadsbesluit Art 476, besluit zich te vereenigen met het Uitvoerende Raadsbesluit, en de Regeering de daarin gevraagde machtiging te verlenen.” Die bouwerksaamhede het daarna volgens plan voortgegaan en mettertyd is die hele Kerkplein deur die Regering vir £50,000, tesame met 'n aantal erwe, van die Ned. Herv. of Ger. Gemeente van Pretoria en die Ned. Herv. Gemeente van Pretoria, oorgeneem.

Spoedig na die aanvang van die bouery van die Staatsgebou het dit duidelik geword vir die Regering en die argitek, dat dit vir die Staat uiters wenslik sou wees om oor die gedeelte van die westelike helfte van Erf No. 411, wat op daardie tydstip aan R. C. Green behoort het, te beskik. Veral Wierda het baie sterk vir die aankoop van daardie stuk grond gevoel en toe die saak gedurende Oktober 1889 moes beslis word, het hy sy idees en argumente ten behoeve van die Uitvoerende Raad, op skrif gestel.

Op die 15de Oktober 1889 het Staatssekretaris Leyds die volgende brief aan Green gerig: „Ik heb namens de Regeering U mede te deelen dat zy op grond van Volksraadsbesluit dd. 30 Juli 1889, Art. 1231, en uit kracht daarvan hierby verklaart dat zy het noodig vindt te beschikken over het gedeelte van de westelyke helft van Erf No. 382 te Pretoria (vroeger erf 411) thans op uwen namen staande, ten behoeve van de behoorlyke oprichting en voltooiing van de Staatsgebouwen te Pretoria en by dezen zich onmiddelyk in bezit daarvan stelt. De Regeering biedt U als kompensatie daarvoor aan de som van £9,000 ³¹.” Die volgende dag het Green geantwoord dat hy bereid was om £10,500 vir sy eiedom te aanvaar ³².

Op die 16de Oktober het die Staatssekretaris aan hom teruggeskrywe dat die Uitvoerende Raad 'n beraad wens te hou i.v.m. sy aanbod om die erf vir £10,500 aan die Regering te verkoop ³³.

Op daardie stadium, op die 17de Oktober 1889, waarskynlik op versoek van die Uitvoerende Raad, het Wierda sy opinie oor die wenslikheid van die aankoop van die besondere stuk grond, op skrif gestel en gerig aan

die Staatssekretaris: „By deze heb ik de Eer de Hoog Ed. Regeering te mogen mededeelen dat het reeds eenigen tyds myne aandacht heeft getrokken, gelyk ook een en andermaal met de Hoog Ed. Regeering besproken werd, dat het eigendom van den Heer Green, westwaarts tegen het nieuwe Staatsgebouw aansluitende, een zeer ongewenscht inconvient kan worden; wanneer genoemde Heer dat terrein mocht gaan bebouwen. Het betrekkelyk beperkte terrein voor het Staatsgebouw liet niet toe daarvoor open terrein te laten; zoodat de westelyke zygewels slechts op geringe afstand van de grens zyn gelegen, alwaar op dezen oogenblik het aangrenzende terrein nog open is. Wanneer echter te eeniger tyd het terrein des Heeren Green geheel mocht worden bebouwt, zal dit grootelyks het licht aan die zyde in het Staatsgebouw belemmeren en de westelyke vleugels byna onbruikbaar maken. Daarom acht ik het hoogst wenschelyk, de Hoog Ed. Regeering dat gevaar tracht te voorkomen, door het bedoelden terrein van den Heer Green aan te koop en dan van dat terrein tevens een publieke straat te maken, dit zal het schoone van het gebouw bovendien nog zeer verhoogen”³⁴.

Met hierdie opinie en advies van Wierda om hulle te lei in hulle beslissing, het die Uitvoerende Raad op die 22ste Oktober 1889 besluit om die eiendom van Green teen 'n bedrag van £10,000 aan te koop, „met overname van daarop rustend servituut”³⁵. Toe kort daarna deur Pres. Kruger vasgestel is dat die jaarlikse betaling van die £54, deur die eienare van Erf No. 410, intussen, op grond van 'n ooreenkoms tussen die eienare van Erwe Nos. 411 en 410, gestaak is, was Green bereid om teen die laere bedrag van £9,500 te verkoop. Die restante gedeelte van gedeelte A van Erf 411 (382), groot 83 vk. roedes en 4 vk. voet, het ten slotte op die 29ste Oktober 1889 in besit van die Gouvt. van die Z.A.R. gekom—egter nog altyd onderhewig aan die bgn. servituut van 'n deurweg van 24 voet wyd vanaf Pretoriusstraat tot by Kerkplein³⁶.

Oor hierdie besondere gedeelte het die Staat tot in 1907 beskik, maar volgens Transportakte No. 233/1907, is gedeelte 2 van die westelike gedeelte van Erf No. 411, groot 71 vk. roedes en 138 vk. voet, deur middel van 'n „Crown Grant” dd. 24ste Oktober 1907—uitegeee onder die „Crown Lands Disposal Ordinance” van 1903, oorgedra aan die Stadsraad van Pretoria op die 5de Nov. 1907, wat toe daarna die grond uitsluitend vir straat-doeleindes gebruik het.

Uit die voorafgaande blyk dit dus dat die huidige Parliamentsstraat eers na die aankoop deur die Stadsraad van Pretoria van die klein stukkie grond waarop die „Doodskis” gebou was, in 1921 totstandgekom het, maar reeds in die begin van 1907, word in die „Executive Council Resolution” No. 54 dd. 20 Maart, melding gemaak van die naam Parliamentsstraat. In die huurkontrak tussen Wierda en Kirkness i.v.m. die verhuur van die geboue wat op die eiendom van Green gestaan het, word na die deurweg verwys as Kochstraat³⁷, terwyl in die destydse assuransiepolis van die Staatsge-

bou, na die deurweg as Kochlaan verwys word, Mnr. C. J. Beanes vertel dat **Parliamentstraat** voorheen ook onder die name van **Kerk- en Teaterlaan**, bekend gestaan het ³⁸.

Ten besluite wil ek van hierdie geleentheid gebruik maak om 'n saak van openbare belang onder die aandag van elke Pretorianer, sowel as onder die aandag van ons stadsoutoriteite en kultuurleiers te bring. Dit is nl. opvallend dat twee persone, wat vir ongeveer dertien jaar aan die hoof gestaan het van die Departement van Publieke Werke van die Suid-Afrikaanse Republiek en in daardie hoedanigheid so'n groot en beslissende rol gespeel het, om tot 'n groot mate aan Pretoria sy argitektoniese aansyn te gee, veral t.o.v. sy openbare geboue wat uit die Republikeinse periode dateer, mettertyd heeltemal vergete en op die agtergrond geraak het. Ek bedoel Sytze Wierda en Klaas van Rysse. Dit is nie nou hier die plek en geleentheid om op al hulle besondere prestasies m.b.t. die openbare en partikuliere boukuns van Pretoria in te gaan nie, maar ek wil hier slegs voorlopig die gedagte uitspreek dat die name van Wierda en van Rysse verewig moet word deur hulle name aan twee van Pretoria se strate te gee.

Aangesien daar geen besondere tradisie en sentiment aan die straatname van „Parliament”- en „Palace”-straat verbonde is nie, stel ek daarom voor dat die twee niksseggende straatname gerus deur ons stadsowerhede verander kan word: **Parliamentstraat** na **Wierdastraat** en **Palacestraat** na **van Ryssestraat**. Wierda en van Rysse het albei 'n belangrike aandeel gehad in die uiteindelijke totstandkoming van **Parliamentstraat** en die twee strate wat die Kerkplein met Pretorius- en Vermeulenstraat verbind, loop langs die twee belangrikste geboue wat deur en onder hulle leiding ontwerp is, verby: nl. die Ou Gouvernementsgebouw en die Paleis van Justisie. Dit is onteenseglik waar dat hierdie twee staatsgeboue baie daartoe bydra om aan Kerkplein sy waardige en rustige atmosfeer te gee en dit die sieraad te maak waarvoor dit in die afgelope halfeeu alreeds oor die hele wêreld bekend is.

Terloops kan ek net daarop wys dat Klaas van Rysse die ontwerper was van die Gereformeerde Kerk in Kerkstraat-Wes, en in medewerking met Weyers, ook van die Bosmanstraatse Grootkerk.

Die eerbiedwaardige name van Wierda en van Rysse is nog nêrens in ons straatname verewig nie—tot ons skande—maar sodoende, sal ons 'n ereskuld vereffen aan hierdie twee Nederlanders, wat met liefdevolle toewyding hulle nuwe vaderland gedien het en 'n lang reeks monumente van skoonheid en openbare nut gelaat het.

(SLOT).

(31) S.S. B.B. 3384/1889.

(32) R.10824/89.

(34) G.I.A. 1709/1889, 2301/1889.

(35) U.R.B. 685/89 dd. 22/10/89

(36) Tr. Akte No. 3296/89.

(37) G.I.A., M.R. 1302/89, dd. 22/11/89.

(38) „Pretoriana,” Deel I — Nos. 3 — 4, bladsy 36.